

HÖGSKOLAN
DALARNA

Examensarbete

Svarta marknaden

En studie av dagspressens rapportering av den illegala handeln med ransonerade varor i Sverige 1941–1945

Författare: Therése Bengtsson
Handledare: Anders Blomqvist
Examinator:
Ämne/huvudområde: Historia
Kurskod: HI2017
Poäng: 15 hp
Examinationsdatum:

Vid Högskolan Dalarna finns möjlighet att publicera examensarbetet i fulltext i DiVA. Publiceringen sker open access, vilket innebär att arbetet blir fritt tillgängligt att läsa och ladda ned på nätet. Därmed ökar spridningen och synligheten av examensarbetet.

Open access är på väg att bli norm för att sprida vetenskaplig information på nätet. Högskolan Dalarna rekommenderar såväl forskare som studenter att publicera sina arbeten open access.

Jag/vi medger publicering i fulltext (fritt tillgänglig på nätet, open access):

Ja

Nej

Abstract:

Syftet med den här studien är att undersöka vilken omfattning hade, och vilken syn förmedlade, den svenska dagspressen på ransoneringsbrottsligheten under kristidsåren 1941–1945. Studien behandlade åren 1941–1945 då den illegala handeln pågick som mest. Källmaterialet i studien var Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Aftonbladet från den 1 januari 1941 till och med 31 december 1945. Rapporteringen av ransoneringsbrottsligheten i de tre tidningarna var inte omfattande i jämförelse med tidigare forskning om ransoneringsbrottsligheten. Enligt de tre tidningarna dömdes fler män än kvinnor för ransoneringsbrott och det rapporterades främst om personer delaktiga i någon svartabörsliga. Det vanligaste brott som begicks under den undersökta perioden var grova ransoneringsbrott. Varubrott och kupongbrott förekom men enligt tidningarna i betydligt mindre skala. Påföljderna som rapporterades var, böter, straffarbete och fängelse. Böter var mest förekommande, men vanligt var personer som dömdes till en kombination av två straff. I tidningarnas rapportering av svartabörsligorna, skriver Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet om vilket brott mot ransoneringsbestämmelserna som begåtts, vilken typ av varor det rörde sig om och vilka följderna blev. Aftonbladet däremot rapporterar om hur livet kan se ut eller te sig för en person som försörjer sig på illegala affärer.

Nyckelord: Andra Världskriget, Livsmedelsransonering, Svartabörsen, Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Aftonbladet.

Innehållsförteckning

1. Inledning	3
1.2 Syfte och frågeställning	4
1.3 Avgränsning och material.....	4
1.4 Metod och centrala begrepp	5
2. Tidigare forskning.....	7
3. Bakgrund	12
3.1 Kristidsorganisationen.....	12
3.2 Ransoneringsorganisationen.....	12
3.3 Kupongsystemet.....	14
3.4 Kontrollerna.....	15
3.5 Straffillämpningen.....	16
4. Undersökning.....	17
4.1 Omfattningen av nyhetsrapporteringen i de tre tidningarna.....	17
4.2 Hur var fördelningen mellan män och kvinnor?.....	18
4.3 Vilka yrke hade de?.....	19
4.4 Vilken typ av ransoneringsbrott begicks?.....	19
4.5 Vilka var påföljderna?.....	20
4.6 Vilka likheter och skillnader i sin rapportering av startabörsligorna fanns i de tre tidningarna?.....	20
4.6.1 <i>Vernonligan</i>	20
4.6.2 <i>Lindblomska ligan</i>	23
5. Diskussion.....	26
6. Sammanfattning.....	29
Käll-och litteraturförteckning.....	30

1. Inledning

Den 27 mars 1940 infördes livsmedelsransoneringar i Sverige, till en början var det endast kaffe och te men under 1940 och 1941 blev allt fler varor ransonerade. I slutet av 1941 var nästintill alla baslivsmedel, så som mjöl, matfett, kött – och fläskvaror ransonerade. Även vissa textilprodukter, skor, tvättmedel, olja och bensin reglerades. Ransoneringsystemet varade under hela 1940-talet, först efter krigsslutet 1945 började man släppa på en del köprestriktioner men en del baslivsmedel fortsatte att vara under ransonerings fram till 1948–1949. Den sista varan att släppas fri var kaffe som var ransonerad till den 18 augusti 1951.¹

Den utrikespolitiska situationen bidrog till att Sveriges möjligheter till import av livsmedel och andra förnödenheter begränsades, vilket gjorde att under en period på 10 år levde den svenska befolkningen med en inskränkning på köpfriheten. I takt med att allt fler varor drogs in i ransoneringsystemet infördes nya förordningar och bestämmelser, och antalet ransoneringskort och kuponger ökade allt eftersom. Införande av strikta ransoneringskort på baslivsmedel ledde till att vissa problem snart uppstod inom handeln. Då de första ransoneringskort infördes år 1940 uppmärksammades det omgående att en svart marknad på de reglerade varorna uppstått. Även en organiserad illegal handel förekom. Det rörde sig om flera svartabörsligor som byggde sina verksamheter på stulna ransonerade varor och ransoneringskort, samt förfälskning av ransoneringskort.

Beredskapsåren i Sverige är ett väl utforskat ämne, men problemen kring livsmedelsförsörjningen har fått mindre uppmärksamhet. De finns få studier som genomförs kring den ransoneringsbrottslighet som uppstod i samband med införandet av ransoneringskort. Detta arbete undersöker medias rapportering av ransoneringsbrottsligheten i Sverige mellan åren 1941–1945 då en ökad illegal handel förekom.

¹ Wijk, Johnny (1992). *Svarta Börsen - Samhällslojalitet i kris. Livsmedelsransoneringarna och den illegala handeln i Sverige 1940–1949*. Stockholm Universitet, s.1

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka vilken omfattning hade, och vilken syn förmedlade, den svenska dagspressen på ransoneringsbrottsligheten under kristidsåren 1941–1945.

- I vilken omfattning nyhetsrapporterade *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Aftonbladet* ransoneringsbrottsligheten under kristidsåren 1941–1945?
- Hur var fördelningen mellan män och kvinnor enligt tidningarnas artiklar?
- Vilka yrke hade de dömda personerna enligt tidningarnas artiklar?
- Vilken typ av ransoneringsbrott begicks mellan åren 1941–1945 och vilka var påföljderna enligt tidningarnas artiklar?
- Vilka likheter och skillnader i sin rapportering om svartabörsligorna fanns i de tre tidningarna?

1.3 Avgränsning och källmaterial

Avgränsningen i studien är att den behandlar de tre rikstäckande tidningarna som under den undersökta perioden hade den största upplagan, dessa var *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Aftonbladet*.² År 1943 hade *Dagens Nyheter* 176 529 upplagor, *Svenska Dagbladet* 80 600 och *Aftonbladet* 141 900 upplagor.

Dagens Nyheter utkom första gången i Stockholm år 1864. År 1941 var den Sveriges största morgontidning och utgavs måndag till lördag. Politiskt följde DN en liberal linje. Tidigt tog man en stark kritisk hållning mot fascismen och nazismen och uppmärksammade hot som riktades mot demokratin. Tidningen hade en lojal ställning gentemot samlingsregeringens neutralitetspolitik, med undantag från några mindre incidenter angående kritiken mot Hitlertyskland.³ Senare under kriget kom även DN:s chefredaktör Sten Dehlgren att vara ordförande i Pressnämnden, ett samarbete mellan regering och press, vilket gjorde att tidningen helt följde neutralitetspolitiken.⁴

² Moberg, Axel, *Ekot av kriget*, Stockholm 2015 s.352

³ Pers, Anders, Yngve, *Våra dagstidningar 1955* s.38

⁴ Moberg, s.23

Svenska Dagbladet startade år 1884 och gavs ut som morgontidning måndag till lördag. Tidningen hade strikta konservativa ideal, men värnade om demokrati och tog därför starkt avstånd från nazismen under andra världskriget.⁵ Svenska Dagbladet ställde sig bakom huvuddragen i den svenska neutralitetspolitiken då chefredaktören Ivar Andersson var politiskt engagerad och riksdagsman för Högerpartiet.⁶

Aftonbladet var Sveriges första moderna tidning som utkom första gången år 1830, efter en förnyelse under 1930-talet utgavs tidningen i stället som kvällstidning. Detta innebar att utgivningstiden ändrades, tidningen trycktes nu i stället i tabloidformat och såldes som lösnummer som gavs ut dagligen. Förhållningssättet till nyheten ändrades också, en kvällstidning skulle vara mer sensationsinriktat, språket vara enklare och rakare samt vara mer slagkraftigt. Till en början stod tidningen bakom liberalismens politiska idéer, men detta kom att växla genom åren mellan liberal och konservativ ledning. Redan under första världskriget hade tidningen intagit en tyskvänlig hållning, för att vidare visa förståelse för de nazistiska synpunkterna under andra världskriget.⁷

Tidsavgränsningen är från den 1 januari 1941 till den 31 december 1945, då det var under denna period som rapporteringen av ransoneringsbrottsligheten i de tre tidningarna hade en höjdpunkt. Källmaterialet som använts i studien hämtat från de tre tidningarna har lästs i Kungliga bibliotekets digitala dagstidningsarkiv på Lunds Universitetsbibliotek. En felkälla med studien av tidningarna kan både vara läsfel och att viktiga rubriker eller stycken missats av författaren. För att undvika detta har materialet lästs igenom mer än en gång.

1.4 Metod och centrala begrepp

Den första frågan, vad gäller omfattningen av rapporteringen i de tre tidningarna, presenterar det totala antalet rapporter fördelat på respektive tidning. Här räknas en rubrik som en rapport vilket innebär att en person kan förekomma mer än en gång. När det kommer till frågorna, hur ser fördelningen ut mellan män och kvinnor? Vilka yrken hade de? Vilken typ av ransoneringsbrott begicks och vilka var följderna?

⁵ Pers, s.40

⁶ Lundström Gunilla, Per Rydén, & Sandlund Elisabeth, (2001), *Den svenska pressens historia-Det moderna Sveriges spegel (1897-1945)*. s.317, 329

⁷ Pers, s.36

räknas varje unik person endast en gång. I den kvalitativa undersökningsdelen behandlas likheter och skillnader vid rapporteringen av svartabörsligorna. Varje rapport som berört någon av ligorna har undersökts, för att därefter se vilka likheter och skillnader som gavs vid rapporteringen av de tre tidningarna. Detta med avseende på ligornas verksamhet, straffen och dess påföljder och hur de åtalade personerna framställdes. Resultatet presenteras sedan uppdelat i två svartabörsligor som nyhetsrapporterades i de tre tidningarna under åren 1941–1945, *Vernonligan* och *Lindblomska ligan*.

Under perioden som studien behandlar förekom det *tryckfrihetskränkningar*, det innebar för tidningarna att regeringen begränsade deras val av rapportering. År 1766 blev Sverige först i världen med att anta en lag som reglerade rätten till det fria ordet. Tryckfrihetsförordningen bestod av två delar, rätten för alla att publicera tankar, fakta, idéer i tryck, samt rätten att för alla ta del av myndigheters och styrandes handlingar, tex beslut, domar, brev och utredningar och trycka dem om man ville. Regeringen började redan vid stormaktskrigets utbrott, att ge den svenska media uppmaningar till försiktighet i tal och skrift. När det finsk-ryska kriget startade blev denna försiktighet alltmer påmind.⁸

År 1940 inrättades Statens Informationsstyrelse, vars uppgift var att orientera allmänheten om statliga krisåtgärder. Detta ledde till flera restriktioner på tryckfrihetsförordningen, syftet vara att styra pressen och på så sätt inte riskera den svenska neutralitetspolitikens förtroende i utlandet. Regeringen hade under krigshot rätt att förhandsgranska och dra in en skrift, samt att ge tidningar ett utgivningsförbud utan att det prövades i domstol.⁹

Informationsstyrelsen skickade ut så kallat grå lappar till redaktionerna, där stod vad som inte fick publiceras och omfattade, folkhushållning, försvarsfrågor, inrikespolitiska ämnen, Sveriges förhållande till främmande makter och relationer mellan andra stater.¹⁰ Sammanlagt under kriget skickades det ut 260 olika grå lappar, även

⁸ Molin, Karl, *Försvaret, folkhemmet och demokratin* Stockholms universitet 1974 s.255

⁹ Lundström, Rydén, & Sandlund, s.270

gröna lappar skickades ut dessa innehöll i stället vad som uppmuntrades att skriva om.¹¹

En annan förordning som användes under andra världskriget var transportförbuds-förordningen. Det fanns inget uttryckligt förbud för regering eller enskilda att vägra spridning av vissa skrifter bland allmänheten. Detta innebar att regeringen kunde förbjuda tryckta tidningar att transporteras på statliga och enskilda transportmedel, med motiveringen för att värna om landets inre och yttre säkerhet.¹²

I denna studie används, semantikforskaren Einar Östgaard definition av *nyhetsvärde*. I Östgaard bok, "Nyhetsvärderingar-massmedia och nyhetsförmedling", skriver författaren om nyhetsströmmen i dagspressen. Där använder han sig av begreppet sensation för att förklara en nyhets värde. Med sensation menar författaren en nyhet som på ett eller annat sätt påverkar läsarens känslor. Den kan väcka både glädje eller sorg, medlidande eller avsky, och även spänning eller munterhet. Nyheter som kan klassas som sensationella bygger ofta på färska, oväntade, negativa, och ovanliga händelser. Som exempel ger Östgaard hur stridigheter, konflikter och tävlingar har nyhetsvärde inte minst för att resultatet ofta är ovisst.¹³

2. Tidigare forskning

Som tidigare nämnt, är beredskapsåren i Sverige under 1940-talet väl utforskade, exempelvis genomfördes ett projekt vid historiska institutionen, Stockholms universitet mellan åren 1966–1978. Det så kallade SUAV-projektet som resulterade i 20 avhandlingar med det gemensamma temat, Sverige under andra världskriget. Avhandlingarna täcker många ämnesområden, men problemen kring ransoneringen och den svartabörshandeln är inget som studerades närmre. Någon som däremot gjort det är historikern Johnny Wijk i sin avhandling från år 1992, om den illegala handeln mellan åren 1940–1949.

¹¹ Wahlbäck, Krister, Boberg, Göran, *Sveriges sak är vår – svenska utrikespolitik 1939–45* Stockholm 1966, s.194

¹² Molin, s.258

¹³ Östgaard, Einar, *Nyhetsvärdering-Massmedia och nyhetsförmedling* Lund 1969, s.64–65

Wijk Johnny, skriver i sin avhandling, *Svarta Börsen - samhällslojalitet i kris. Livsmedelsransoneringarna och den illegala handeln i Sverige mellan 1940–1949*, om konsekvenserna som livsmedelsransoneringarna fick på det svenska beredskaps-samhället. Författaren kartlägger den svarta marknaden och ransoneringsbrottsligheten genom att studera den illegala handeln med ransonerade varor och ransoneringskuponger.

För sin undersökning har författaren använt sig av rättegångsmaterial som primärkälla, denna visar att mellan åren 1940–1949 dömdes 67 000 personer för olika ransoneringsbrott i Sverige. Merparten av brotten handlade om illegal handel av livsmedelsvaror eller kuponger gällande livsmedel. Men även andra slags varor förekom, då handlade det främst om textilier, gummidäck, olja och bensin.¹⁴

Wijks studie visar att under år 1943 förändrades ransoneringsbrottsligheten från att till största delen handla om varubrott, blev kupongbrotten allt vanligare. Författaren skriver om hur stora kupongstölder hos kristidsnämnder uppmärksammades. Dels genom inbrott, dels personal inom kristidsorganisationen med tillgång till kuponger utförde ransoneringsbrott. Även personer dömda för falsktryckning av kuponger började förekomma i brottmålen under 1943. Under 1944 hade kupongbrotten klar majoritet även om varubrott fortfarande existerade.¹⁵

Enligt undersökningen fanns ett brett spektrum när det kom till de representerade yrkena bland brottslingarna. Ransoneringsbrotten gjordes av medborgare inom samhällets alla skikt, och då även ett stort antal personer med förhållandevis hög social status. Författaren poängterar här att de yrken som inte hade en direkt kontakt med ransonerade varor, så som arbetar - och hantverksyrken inte heller var särskilt ofta förekommande i svartabörsmål.¹⁶

Resultatet av Wijks undersökning visar att den vanligaste domen var dagsböter, med en summa som varierade beroende på brottets karaktär. Någon logisk bedömningskala kunde inte författaren utläsa, mindre företeelser kunde ibland ha strängare

¹⁴ Wijk, s.141–142

¹⁵ Wijk, s.162

¹⁶ Wijk, s.175

straff än de lite allvarligare. Undersökningen visade dock att generellt var det endast de grövsta svartabörsbrotten som ledde till straffarbete alternativt fängelse.¹⁷

Wijk gör även en undersökning vad gäller den kvinnliga ransoneringsbrottsligheten. Då ransoneringarna främst gällde livsmedel och andra dagligvaror till hushållen, påverkades kvinnors vardag i hög grad, men att majoriteten av de straffade ändå var män.¹⁸ Trots att det till stor del var kvinnor som kom i kontakt med ransoneringssystemet, både som husmödrar och butiksanställda, så stod kvinnorna för endast 15 % av ransoneringsbrotten.¹⁹

Boken, *Krig og Moral – kriminalitet og kontroll i Norden under endre verdenskrig*, är resultatet av ett forskningsprojekt som genomfördes under 1980-talet. Det behandlade brottsligheten i Norden under andra världskriget. Boken är en antologi där olika forskare från de nordiska länderna har bidragit med sina egna kapitel. Syftet med boken var att beskriva och jämföra hur andra världskriget inverkade på brottsligheten, brottskontrollen, moralen och rätten i de nordiska länderna.

I kapitlet, ”Stöld i Sverige under andra världskriget” använder sig Henrik Tham av offentligt material i form av *Statens offentliga utredningar* och *Statens officiella statistik*, för att gå igenom brottsligheten och dess utveckling under andra världskriget. Författaren beskriver hur brottsligheten hade en ökning även under första världskriget, en ökning som lade sig direkt efter krigsslutet. Med den erfarenheten räknade man med att när andra världskriget slutade så skulle brottsligheten åter sjunka.²⁰

Att brottsökningen inte hänt om det inte varit för kriget och ransoneringarna är något som lyfts fram i kapitlet. Att det dessutom var vanliga medborgare som begick brotten, och inte något avvikande och något man saknade förståelse för, avdramatiserade karaktären av brotten. Författaren menar att reaktionerna på kristidsbrotten var relativt måttliga. Att brottsstatistik kan användas för att skapa ett gemensamt problem, något som engagerar. Men som även kan utnyttjas för att avleda uppmärksamheten

¹⁷ Wijk, s.182

¹⁸ Wijk, s.164

¹⁹ Wijk, s.166–167

²⁰ Tham, Henrik (1987) ”Stöld i Sverige under andra världskriget”, Takala & Tham, red. *Krig og moral*, Oslo, s.229

åt annat håll. Ett politiskt parti i opposition kan utnyttja siffrorna för att kritisera en sittande regering och utlova förbättringar i händelse av regimskifte. Men att i detta fall hade andra världskriget medfört en samlingsregering, så att utnyttja brottsligheten politiskt saknade syfte. Däremot låg det i politikernas och myndigheters intresse att inte framhäva kristidsbrottsligheten till allmänheten alltför starkt, detta för att inte riskera att förlora förtroendet till den nationella samlingen.²¹

Tham menar att brottsligheten i Sverige under andra världskriget inte blev, på grund av krigsspecifika förhållanden, varken socialt eller politiskt uppmärksammas som om brottsökningen inträffat under fredstid.

I kapitlet, ”Stöldutveckling under kriget som moralindikator” använder Henrik Tham sig av brottsstatistik från de nordiska länderna för att undersöka förhållandet mellan krig och moral. Tham beskriver två olika föreställningar vad gäller hur krig påverkar moralen. Att kriget stärker moralen och minskar brottsligheten, eller att kriget är demoraliserande och följdes av en brottsökning. På vilket sätt kriget antas påverka brottsutvecklingen anses oklart, därför valde författaren att titta närmare på det.

Författaren har valt att begränsa vad som är stöldbrottslighet till, ett brott där skälet normalt sett är en individuell- och illegal handling, med personlig ekonomisk vinning.²² Tham undersöker brottsutvecklingen under andra världskriget i de fyra nordiska länderna, Danmark, Finland, Norge och Sverige. Brottsutvecklingen är väldigt snarlik i länderna, med en fördubbling fram till 1943–44, men enbart stöldutvecklingen är inget motbevis till att krig medför ökad moralkänsla med en hämmande inverkan på brottsligheten.²³

Författaren tar vidare upp hur de olika krigserfarenheterna påverkade stöldutvecklingen. Om det stämmer att moralen stärks vid krig borde Finland ha den lägsta brottsligheten. De gemensamma finska uppoffringarna var stora, samtidigt som statsskicket var intakt och behöll sin legitimitet. Men i stället visades en kraftig ök-

²¹ Tham, s.230

²² Tham, ”Stöldutveckling under kriget som moralindikator” Takala & Tham, red. *Krig og moral*, Oslo s.301

²³ Tham, s.303

ning fram till 1943–1944 precis som i de övriga länderna. Vad som skulle kunna vara väntat i de tre övriga länderna angående stöldutvecklingen menar författaren är oklart. Norge satte den legitima förvaltningen helt åt sidan genom den tyska ockupationen. Vilket skulle kunna leda till splittrad lojalitet med ökad stöldbrottslighet, men även en ökad sammanhållning med minskad benägenhet att stjäla från landsmän. Vad som konstaterades var i alla fall att Norges och Danmarks stöldutveckling inte skiljde sig avsevärt från neutrala Sveriges.²⁴

Henrik Tham tycker sig inte se några allt för stora skillnader på stöldbrottsligheten. Att krigsförhållandena framkallar uppoffringar och osjälviskhet förnekar inte Tham, men att det samtidigt förekommer tendenser till demoralisering och brutalisering. Han menar avslutningsvis att analysen av brottsstatistiken i de nordiska länderna under andra världskriget, inte finner något stöd i tesen att krig leder till moralisk upprustning.²⁵

Enligt Tham normaliserade och accepterade man gärna en brottsökning för att visa att det fanns en fortsatt sammanhållning och nationalistisk känsla i landet. I Finland förklarades brottsutvecklingen. I Danmark förklarades ökningen med kulturkonflikt, benägenheten att inte begå brott minskade då ockupationsmakten hade en strängare syn på brottslighet. Vissa vålds- och egendomsbrott kunde till och med uppmuntras, om de riktades mot tyskar eller kollaboratörer. Inte heller i Norge sågs brottsökningen som ett tecken på försämrade sammanhållning, snarare att Norge med hedern i behåll klarade av ockupationen. För både Norge och Danmarks del sågs ockupationsmaktens brist av legitimitet och den svarta börsen i Norge som ett sätt att opponera sig mot regimen. Svarta börsen var omfattande i det stridande Finland, och stölderna steg kraftigt i både Finland och i Sverige där man inte upplevde konfliktkultur eller en illegitim regim.²⁶

²⁴ Tham, s.303

²⁵ Tham, s.306

²⁶ Tham, s.307

3. Bakgrund

3.1 Kristidsorganisationen

Redan under första världskriget uppstod försörjningsproblem i det svenska samhället. Avspärningar i handeln i kombination med dåliga skördar, resulterade i en omfattande livsmedelsbrist och höjda priser i Sverige. Det tillsattes då en livsmedelskommission och folkhushållningskommission för att få fram livsmedel och sköta regleringarna. Maximipriser, ransoneringar och exportförbud infördes för att hålla livsmedelstillgångarna uppe. Första världskriget kom oväntat och det svenska samhället var inte tillräckligt förberett, åtgärder sattes in för sent för att få en lyckad livsmedelsförsörjning.²⁷

När andra världskriget bröt ut hösten 1939, var Sverige sedan länge förberett sig på en utveckling av krigsläget. Man visste att ett krigsutbrott skulle komma att medföra svåra påfrestningar även för de neutrala staterna. Sveriges regering och riksdag enades tidigt om en del åtgärder vars syfte var att skapa en krisberedskap, därtill hörde en krigsförvaltning med olika kommissioner, nämnder och en rad lokalorgan runt om i landet.²⁸ Förvaltning kom under kriget att utvecklas till en omfattande organisation, med 21 000 olika kristidsorgan. Det mest inflytelserika var *Folkhushållningsdepartementet*, som ansvarade för landets totala försörjning under krisåren. Departementet var indelat i fem olika kommissioner, där alla hade ett eget specialansvar när det kom till den svenska försörjningen. De olika ansvaren berörde bränsle, handel, industri, trafik och livsmedel.²⁹

Livsmedelskommissionens uppgift var att organisera det totala flödet av livsmedel, samt att sköta eventuellt nödvändiga regleringar och ransoneringar. Livsmedelskommissionen upprättade därtill en regional administration bestående av 33 statliga regionala kristidstyrelser och 1 758 kommunala krisnämnder. Kristidsstyrelsernas uppgift var, att inom sina områden se till försörjningsbehoven samt övervaka och leda krisnämnderna i deras arbetsuppgifter. Kristidsnämndernas uppgifter bestod av

²⁷ Björnberg, Arne, "Andra världskrigets svenska krigsförvaltning", Björnberg, Arne, (red.) *Hur Sverige ordnade folkförsörjningen under andra världskriget*, Uppsala 1946 s.9

²⁸ Björnberg, s.8

²⁹ Wijk, Johnny. *Svarta Börsen - Samhällslojalitet i kris. Livsmedelsransoneringarna och den illegala handeln i Sverige 1940–1949*. Stockholm Universitet, s.22

att medverka vid inventeringar och beslag av varor, utdelning av ransoneringskort och inköpstillstånd samt kontrollera givna bestämmelser.³⁰

3.2 Ransoneringssystemet

Sveriges ransoneringssystem fungerade genom att ransoneringarna delades in i ransoneringsperioder, vilket var under den tid som varan lämnades ut. Detta innebar att olika varor hade olika långa perioder för ransonering, tilldelningsperiodens längd kunde variera beroende på den tillfälliga tillgången på varan. Ett alternativt ransoneringssystem var att i stället reglera förbrukningen av en vara på ett ransoneringskort. Det vill säga att varje kort gäller över viss tid och att man i stället anpassar mängden beroende på tillgången.³¹ Men genom att använda ett system med konstant mängd vara per kort, och i stället anpassa med hjälp av längre respektive kortare perioder, var mer fördelaktigt i det svenska samhället. De varierande perioderna gjorde det möjligt att få ett jämnt flöde av varor till affärerna. Något som ledde till minskad arbetsbelastningen för personalen och kortare väntetider för kunderna. Även hushållen fick på så vis en jämn tillförsel av varor och man undvek den knapphet som annars kunde uppstå i slutet av en period, då den inte omfattade samtliga ransonerade varor på en gång.³²

Det blev svårt både för konsumenter och handlare att hålla ordning på de olika perioderna. Som hjälp publicerades en ransoneringskalender varje vecka i tidningarna, denna redigerades av Livsmedelskonsumtionen som lämnade fortlöpande besked om ransoneringsperioderna, tilldelningarnas storlek samt de för inköp gällande kupongerna. Även genom radio och notiser i dagspressen lämnade kommissionen meddelande om nya tilldelningar, och när ny ransoneringsperiod började och föregående slutade.³³ När en ny bestämmelse om ransonering av en vara införts, var det varje detaljhandlares ansvar att inventera sitt lager och uppge storleken till kommunens kristidsnämnd. Om lagret ansågs för litet för att täcka den aktuella tidsperioden, blev man tilldelad en förskottstilldelning så att lagret enligt beräkningarna skulle

³⁰ Friberg, Lennart, *Styre i kristid - studier i krigsförvaltningens organisation och struktur 1939–1945*, Stockholm 1973, s.66

³¹ Åmark, Karl, *Kristidspolitik och kristidshushållning i Sverige under och efter andra världskriget*, Stockholm 1952 s.405

³² Åmark, s.408

³³ Åmark, s.409

räcka. Handlaren fick inte efter att ransoneringen börjat gälla, sälja varan för annat än ransoneringskupong.³⁴

3.3 Kupongsystemet

Att förse hela den svenska befolkningen med ransoneringskuponger innebar en stor administrativ uppgift. Varje folkbokförd individ försågs med ett personkort, gula till män och blå till kvinnor.³⁵ På detta personkort fanns ett antal inköpskort uppmärkta, och då medborgaren gick till den lokala kristidsnämnden drogs en inköpskupong i utbyte mot ett häfte ransoneringskuponger. En effekt av införandet av personkort blev att personer som inte fanns mantalsskrivna i Sverige nu tvingades fram och på så sätt förbättrades folkbokföringen. Personkorten kom med tiden även att kallas "mantalidetektiver".³⁶

Kupongernas utseende förändras flera gånger under ransoneringsperioden, till en början trycktes kupongerna på ett relativt vanligt papper i olika enfärgade färger. Men när man efterhand upptäckte att dessa var lätta att förfalska övergick man till ett specialtillverkat papper som innehöll olikfärgade fibrer. Även trycket förfinades för att motverka förfalskningar.³⁷

Det uppstod en del svårigheter i det vardagliga livet vid inköp av livsmedel mot kuponger. Exempelvis kunde kupongerna avse stora jämna kvantiteter, men för en del varor behövdes att man skulle kunna köpa en mindre mängd än vad kupongvärdet erbjöd. Detta var något som främst påverkade handeln av färskvaror och löstes genom att införa så kallade växlingskort. För varje ransonerad vara kunde man i butiken lösa in en hel kupong mot ett växlingskort för att kunna handla i små kvantiteter. Exempelvis kunde bröd motsvara ett helt kupongvärde av ett växelkort med 25 rutor, för varje brödköp klipptes de antal rutor bort i butiken som köpet motsvarade. Ett växlingskort kunde bara användas i den butik som lämnat ut kortet.³⁸

³⁴ Kollberg, Gustav, "Det svenska ransoneringssystemet och dess tillämpning", Björnberg, Arne, (red.) *Hur Sverige ordnade folkförsörjningen under andra världskriget*, Uppsala 1946, s.76

³⁵ Sperlings, Sven (1987), "Fläsk, kontroll och solidaritet" Takala & Tham, red. *Krig og moral*, Oslo, s.297

³⁶ Wijk, s.26

³⁷ Wijk, s.27

³⁸ Wijk, s.27

Det fanns speciella regler om personer ville byta kuponger eller ransoner med varandra. Vid byte av livsmedelsvaror var det bara tillåtet om någon av personerna inte tjänade på affären. Restaurangkuponger fick endast bytas till släkting eller nära vänner. En del tidningar införde även bytesspalter där personer kunde annonsera ut ransonerade varor i utbyte mot andra varor. I Stockholm, Norrköping och Örebro startades byteskontor där allmänheten kunde byta ransonerade varor med varandra.³⁹

3.4 Kontrollerna

För att klara folkförsörjningen hjälpte det inte att enbart införa nya organ, lagar och förordningar utan det behövde även ett kontrollsystem för att kunna se till att de nya reglerna följdes.⁴⁰ En variant innebar stickprovskontroller, kontrollanten/ kontrollanterna gick då till en handlare för att undersöka om de sålde ransonerade varor utan att ta emot kuponger. Den andra kontrollen var den automatiska kontrollen mellan handlare, partihandlare och myndighet.⁴¹

Det infördes en kontrollnämnd, vars uppgift var att kontrollera så prisbestämmelserna följdes. Då detta kom att bli en stor och omfattande uppgift rekryterades lokala prisombud inom varje kristidsområden, deras uppgift var att kontrollera exempelvis detalj - och torghand.⁴² Enlig Livsmedelskonsumtionen rekommendationer skulle endast väl kvalificerade och förnuftiga personer utföra kontrollerna. Att föredra var två personer, helst en kvinna och en man som utförde kontrollköpen tillsammans. Kontrollanterna vid stickprovskontrollerna fick inte på något sätt provocera fram ett olagligt köp. Vid eventuell köbildning i butiken kunde kontrollanter, med viss försiktighet, även kontrollera andra kunders köp för att se om rätt kupongmängd användes. De kunde även efter att ha legitimerat sig, stoppa och förhöra kunder som nyss avslutat sitt inköp. Varje butik kontrolleras kontinuerligt.⁴³

I en undersökning av Stockholms köttbutiker uppmärksammade man en annan typ företeelse bland handlarna. Kunder beställde en viss mängd kött av handlaren, fick

³⁹ Wijk, s.27

⁴⁰ Sperlings, s.281

⁴¹ Sperlings, s.296

⁴² Sperlings, s.297

⁴³ Wijk, s.200

paketet inslaget med vikten påskriven, betalat ett riktigt kilopris samt överlämnade motsvarande mängd köttkuponger. Allting såg rätt ut men när kontrollanterna där- efter stoppat kunden och utfört kontrollen, innehöll paketet betydligt mer kött än vad som beställts och vad som angavs på omslaget.⁴⁴

Kontrollsystemen fungerade olika bra i olika delar av landet. I Stockholm kunde till exempel kontrollanterna vara relativt anonyma och heller inte ha någon koppling till den som kontrollerades. I en rapport från Stockholms län uppvisade systemet brister då med kontrollanternas *goda hjärta* nöjde sig med att tillrättavisa personen i stället för att lämna in en anmälan. På vissa ställen nöjde kontrollanterna sig med att ringa till affärerna för att fråga om priser, det var dessutom inte helt ovanligt att det var samma person som ringde år efter år.⁴⁵

3.5 Straff tillämpningen

När dödstraffet avskaffats år 1921 fanns brottsatserna, böter, straffarbete samt fängelse. År 1931 inskaffades dagsbotssystemet, där antalet dagsböter bestämdes på brottets svårighetsgrad, men med ett max antal på 120. Beloppets storlek reglerades efter den straffades ekonomiska förhållande, med ett belopp mellan 1–300 kr per dagsbot.⁴⁶ Dagsbotens summa skulle motsvara minst en tusendel av årsinkomsten. År 1943 var en genomsnittlig årslön 3 500 kr vilket motsvarar en dagslön på 10–13 kr.⁴⁷ Vid de grövre brotten utdömdes även straffarbete och fängelse. Skillnaden mellan de två straffen hade börjat minska i praktiken sedan 1900-talets första hälft, nu innebar även fängelsevistelse viss skyldighet att arbeta. I de grövre brotten dömdes även personen att betala ett vederlag till staten, ett skadestånd motsvarande vinsten av de illegala affärerna.⁴⁸

När kristidslagstiftningen infördes i samband med andra världskriget var straffen för kristidsbrott relativt låga. I och med ransoneringsbrottslighetens utveckling i början av 1940-talet tillsatte man en särskild straffskärpningslag som trädde i kraft 7 juni

⁴⁴ Wijk, s.202

⁴⁵ Sperlings, s.297

⁴⁶ Wijk, s.182

⁴⁷ Wijk, s.132

⁴⁸ Wijk, s.133

1942. Exempelvis höjdes maxstraffet för ransoneringsbrott från 6 månader fängelse till två års straffarbete.⁴⁹

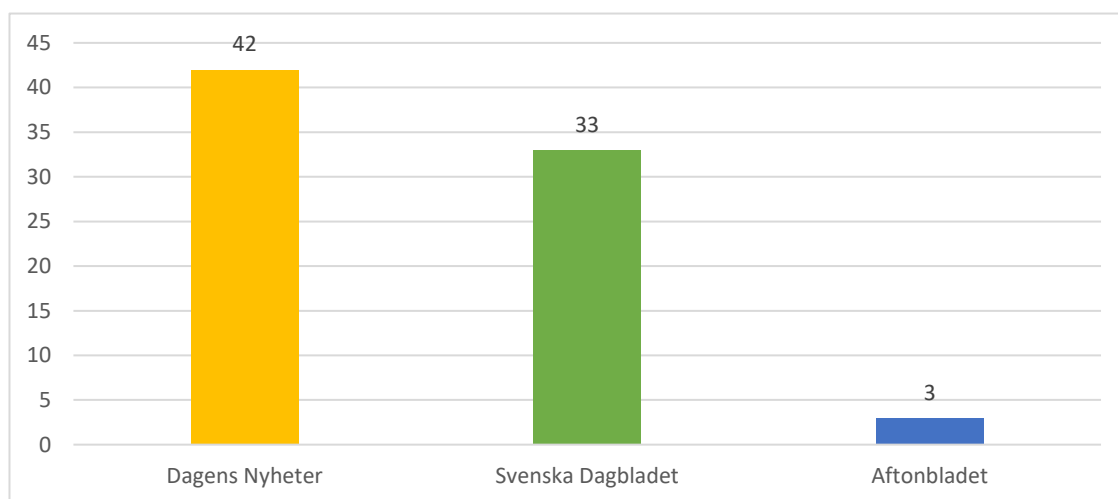
4. Undersökningen

4.1 Omfattningen av nyhetsrapporteringen i de tre tidningarna

Syftet med den här studien är att undersöka vilken omfattning hade, och vilken syn förmedlade, den svenska dagspressen på ransoneringsbrottsligheten under kristidsåren 1941-1945. I första delen besvarar jag frågan; I vilken omfattning nyhetsrapporterade Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Aftonbladet under kristidsåren 1941–1945?

Undersökningen visar att mellan åren 1941–1945 publicerades totalt i de tre tidningarna 35 nyhetsrapporter över personer dömda för ransoneringsbrott, 20 i Dagens Nyheter, 12 i Svenska Dagbladet och tre i Aftonbladet. För att visa i vilken omfattning det rapporterades om ransoneringsbrottsligheten, används i undersökningen antalet personer dömda för ransoneringsbrott. Totalt rörde det sig om 78 unika personer då en del av rapporterna innehöll fler än en persons dom.

Diagram 1. Antal dömda personer i de tre tidningarna

Källa: Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Aftonbladet, 1 januari 1941–31 januari 1945

⁴⁹ Wijk, s.182–183

Undersökningen visar på en något ojämn fördelning vad gäller rapporteringens omfattning. Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet är snarlika med 42 respektive 33 personer, i Aftonbladet har man däremot endast publicerat 3 dömda personer.

4.2 Hur var fördelningen mellan män och kvinnor?

Nästa fråga behandlar vilka personer det var som fick sina domar publicerade. Här tas frågorna upp, Hur var fördelningen mellan män och kvinnor? Vilka yrken hade de? Frågorna är besvarade, baserat på de 78 unika personerna, ingen person förekommer alltså mer än en gång i beräkningarna.

Av de 78 personerna som återfanns i de publicerade rapporterna var 4 av dem kvinnor och 74 män, vilket innebär en fördelning på 95 respektive 5 %. Det vill säga en klart dominerande andel män som nyhetsrapporterades. Ser man till fördelningen tidningarna emellan, så rapporterade Dagens Nyheter 1 kvinna utav samtliga sina 42 personer. Svenska Dagbladet rapporterade 3 kvinnor av de 33 personer som rapporterades i tidningen. Av Aftonbladets tre dömda personer var ingen kvinna.

4.3 Vilka yrke hade de?

Tabellen nedan visar de 78 personers publicerade yrke, uppdelat på 12 olika yrkeskategorier. En av kategorierna har jag valt att kalla *svartabörsmedlem*, då en del av personerna inblandade i de större ligorna nämns med den titeln personen har på svartabörsen. Kategorin *Svartabörsmedlem* innehåller alltså personer som är direktörer, säljare eller köpmän på den svarta marknaden.

Tabell 1. Dömda personer mellan åren 1941–1945 uppdelade i yrke

Svartabörsmedlem	59	Hovmästare	1
Charkuterihandlare	5	Cementarbetare	1
Grosshandlare	3	Barmästare	1
Kaffegrossist	2	Restaurangdirektör	1
Konditor	2	Landstorfänrik	1
Bilförsäljare	1	Föreståndarinna	1

Källa: Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Aftonbladet 1 januari 1941–31 januari 1945

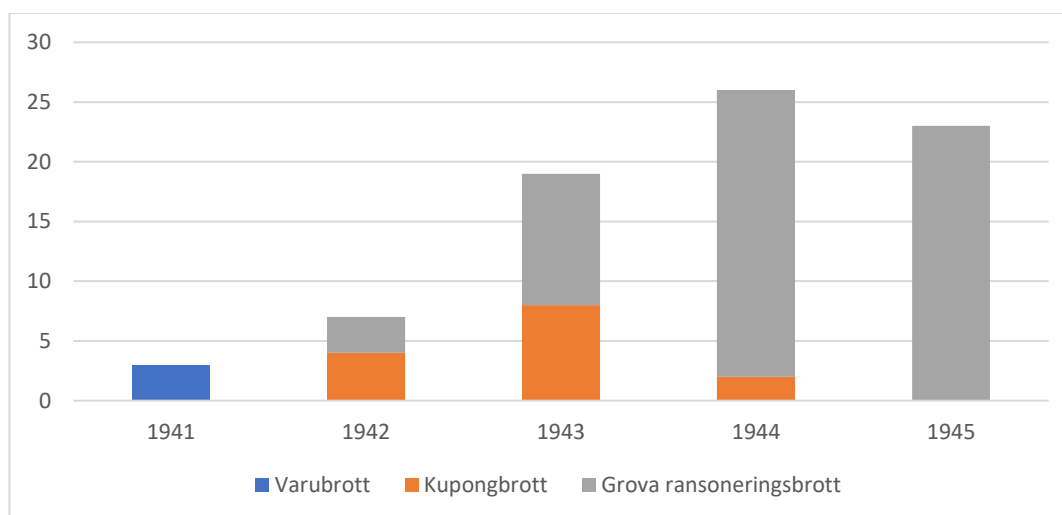
Merparten av de rapporterade dömda personerna var alltså inblandade i svartabörshandeln. Sammanlagt 59 personer tillhör kategorin *svartabörsmedlem*, undersökningen visar att 76% av personerna är dömda för svartabörsaffärer. Charkuterihand-

lare ligger i topp av de övriga yrkena med sina 5 personer, efter följer grosshandlare, kaffegrossist och konditor.

4.4 Vilken typ av ransoneringsbrott begicks?

Nästa fråga behandlar vilken typ av ransoneringsbrott som begicks enligt de tre tidningarna. Brotten har delats upp i varubrott, kupongbrott och grova ransoneringsbrott. Där varobrott är när någon köpt eller sålt varor utan att ge eller ta emot kuponger. Till kupongbrott räknas, försäljning och köp av ransoneringskuponger samt förfalskning. Till grova ransoneringsbrott räknas domar som berör flera företeelser.

Diagram 2. Ransoneringsbrott i de tre tidningarna mellan åren 1941–1945

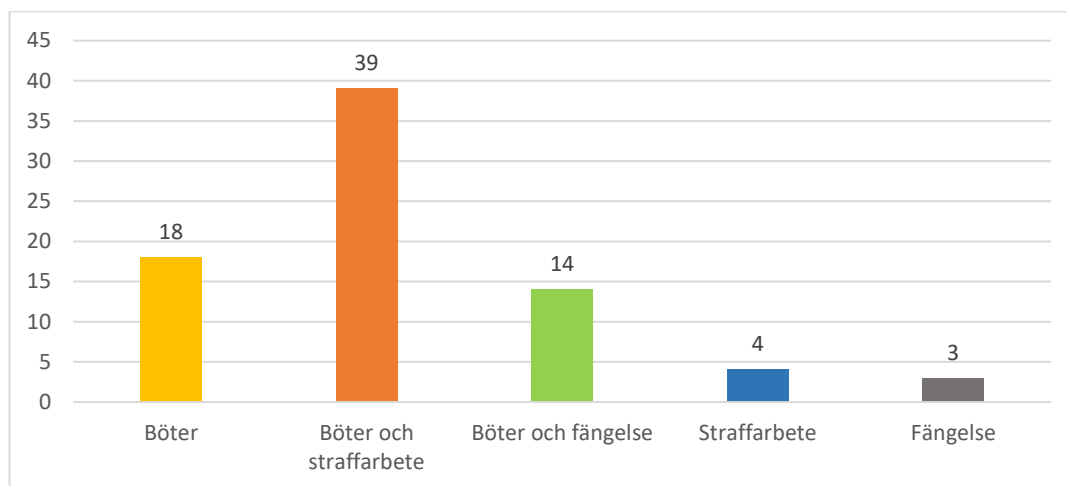
Källa: Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Aftonbladet 1 januari 1941–31 januari 1945

Diagrammet ovan visar att under år 1941 skrevs det om tre personer dömda för varubrott, men att mellan åren 1942–1945, fanns inga sådana brott rapporterade. År 1942 började i stället kupongbrott och grova ransoneringsbrott begås. Året därpå ökade antal brott markant men fortfarande en jämn fördelning mellan de två typerna. År 1944 inte bara ökade antalet brott, utan de grövre ransoneringsbrotten började dominera alltmer för att år 1945 uteslutande bestå av grova ransoneringsbrott enligt tidningarnas rapportering.

4.5 Vilka var påföljderna?

För att besvara frågan vad gäller de olika påföljderna, har straffen delats in fem olika kategorier, då det ibland utfärdades mer än ett straff. Påföljderna har delats in i kategorierna, böter, böter och straffarbete, böter och fängelse, endast straffarbete samt endast fängelse. I kategorin böter inkluderas dagsböter och eventuella skadestånd till staten, så kallade vederlag.

Diagram 3. Påföljder rapporterade i de tre tidningarna mellan åren 1941–1945

Källa: Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Aftonbladet 1 januari 1941–31 januari 1945

Undersökningen visar att den vanligare påföljden enligt tidningarna var böter tillsammans med straffarbete, 39 av de totala 78 domarna tillhörde denna kategori. Att dömas enbart till straffarbete eller fängelse förekom inte i någon större skala.

Vilka likheter och skillnader i sin rapportering av svartabörsligorna fanns i de tre tidningarna?

4.5.1 Vernonligan

Sista delen av uppsatsen berör frågan, Vilka likheter och skillnader i sin rapportering av svartabörsligorna fanns i de tre tidningarna?

Den 4 augusti 1943 påbörjades en nyhetsrapportering av Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Aftonbladet om hur polisen avslöjat en stor svartabörsliga. En liga som kom att gå under namnet Vernonligan. Huvudpersonen och kapellmästare på en av stadens lyxrestauranger, Albert Vernon, tillsammans med en musiker på

samma restaurang satt häktade och åtalade för olagliga affärer med ransonerade varor och stulna inköpsbevis.⁵⁰

Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet publicerade snarlika artiklar näst in till genomgående i sin rapportering om Vernonligan. Vilket gör att likheter och skillnader främst handlar om vilka skillnader Aftonbladet valde att göra i sin rapportering av Vernonligan, i jämförelse med Dagens Nyheter och Svenska Dagbladets rapportering.

Onsdagen den 4 augusti år 1943 publicerade Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet om hur en Albert Vernon och Allan Valentin Håkansson nu satt häktade för ransoneringsbrott. Tidningarna rapporterade om fynd polisen gjorde vid gripandet av Håkansson, och att det var dessa fynd som Vernon och Håkansson åtalades för;

[...] med sig hade han ca 2 200 cigaretter, 1,6 tobakspoäng och omkring 500 halvkuponger för bröd och matfett. Vid husrannsakan hittades ytterligare 185 tobakskort, två buntar tobakskuponger samt 580 vetekuponger. Även en husrannsakan gjordes hos Håkanssons bror, denne hade 200 tobakskort och mängder av bröd -och matfettkuponger.⁵¹

Det skrevs utförligt om vilka mängder det rörde sig om, kuponger och ransonerade varor hade hittats, och det berörde både tobak och baslivsmedel. Den 6 augusti rapporterade Aftonbladet gällande samma fynd men mer sparsamt i sin beskrivning;

[...]de fynd som gjordes i samband med Håkanssons gripande, fanns 2 200 cigaretter och stora mängder ransoneringskuponger.⁵²

Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet lämnade en tydligare bild på hur omfattande ligans handel var, och vilka varor som berördes. De mängder cigaretter som återfanns vid tillslaget var samma i de tre tidningarna, men Aftonbladet rapporterade inte närmare om vilka mängderna det gällde. Vilket inte framgick i vilken omfattning brottet gällde eller att, som i de två andra tidningarna, rörde sig om livsmedel.

⁵⁰ Dagens Nyheter 4 augusti 1943 s.3, Svenska Dagbladet 4 augusti 1943 s.5, Aftonbladet 4 augusti 1943 s.

⁵¹ Dagens Nyheter 4 augusti 1943 s.3, Svenska Dagbladet 4 augusti 1943 s.5

⁵² Aftonbladet 6 augusti 1943, s.7

Den 10 augusti publicerade Aftonbladet en artikel på sin förstasida om hur den hittills största svartabörslingen avslöjats och utredes av kriminalpolisen. En polisrapport på drygt 100 sidor hade lagts fram, och med hjälp av denna ger tidningen en bild av hur verksamheten fungerade och hur livet kunde ha sett ut för en eventuell ligamedlem. Hur de levde i lyxliv, rörde sig med 1 000 - och 10 000 kronorssedlar när det gjorde upp sina svarta börsen affärer och betalade stora notor på lyxrestaurangerna.⁵³ I artikeln skrivs även hur en persons liv kunde förändras genom att delta i den illegala handeln;

De har varit konsthandlare och enkla arbetare med smålöner, men med börsaffärerna blev det gyllene tider med dagliga krogbesök, där tusenlapparnas röko all världens väg. Bland annat gjorde tre medlemmar 6 000 kr per man i förtjänst på ett enda parti tobakkort. Efter kuppen tog man sig ledigt och reste ned till en badort på västkusten för att ta lite rekreation.⁵⁴

Aftonbladet rapporterade även om hur verksamheten på den svarta marknaden kunde se ut, hur det kunde gå till när man gjorde upp sina affärer då de var i väg på sina så kallade affärsresor,

En gång reste två av männen tåg från Göteborg men satt i olika vagnar och hade en särskild code med vilken de kommunicerade. Vid framkomsten till centralen ringde den ene till ett lyxhotell och beställde rum, medan den andre stod utanför, låtsande att han väntade på sin tur att telefonera. Därmed fick han kumpanens adress [...]⁵⁵

Den här inblicken i verksamheten var något som Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet inte gav. De höll sig i stället till att rapportera om brottet som begåtts, och skrev inget om hur verksamheten på svartabörsen kunde se ut och fungera.

Den 11 augusti rapporterade samtliga tre tidningar om Vernonligan. Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet har återigen likadana artiklar. Om hur det under gårdagens förhör kommit fram att Albert Vernon egentligen hette Albert Verstraete. Rapporteringen gav ingen klarhet i varför ett annat namn på Vernon dök upp.

⁵³ Aftonbladet 10 augusti 1943 s.1

⁵⁴ Aftonbladet 10 augusti 1943 s.2

⁵⁵ Aftonbladet 10 augusti 1943, s.2

I Dagens Nyheter och Svenska Dagbladets rapport stod det;

[...] Kapellmästare Albert Vernon, som egentligen heter Verstraete.⁵⁶

Aftonbladet skiljde sig i sin rapportering genom att det skrevs mer om namnbytet;

Ligachefen och kapellmästaren Vernon, visade sig då levnadsomständigheterna genomgicks vara född i Belgien men hade under förra världskriget tvingats fly till England. I England och Frankrike hade han sedan fått sin uppfostran. Först 1932 blev han svensk medborgare.⁵⁷

Tidningen valde att rapportera mer ingående vad gäller Vernons förflutna och vart namnet kommit ifrån. Att hans födelsenamn var Verstraete, men att han bytt namn efter att ha flytt från kriget för att slutligen hamna Sverige. Aftonbladet förmedlade en bild av Vernon som gjorde honom till något mer än brottsling och ligachef. Detta var något som varken Dagens Nyheter eller Svenska Dagbladet valt att rapportera om.

Den 12 augusti rapporterade Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet angående de slutliga domarna för Albert Vernon och Allan Håkansson, huvudpersonerna i Ver-nonligan;

Först efter 14 timmar, halv ett på natten meddelas domarna. Vernon dömdes till sex månaders straffarbete och att utge vederlag på 48 414 kr. Håkansson fick fyra månader straffarbete samt utge 15 884 kr till staten.⁵⁸

Båda tidningarna rapporterade om de månadslånga straffarbetena och vederlagen på tusentals kronor i böter, att ransoneringsbrotten fick påföljder. Aftonbladet däremot rapporterade inget vidare om ligamedlemmarnas straff eller om de överhuvudtaget blivit dömda.

4.5.2 Lindblomska ligan

Den 3 augusti 1944 började de tre tidningarna rapportera om ytterligare en stor liga som förfalskat kaffekuponger för 10 ton kaffe. På detta ska Lindblom, huvudperso-

⁵⁶ Dagens Nyheter 11 augusti 1943, s.11, Svenska Dagbladet 11 augusti 1943 s.11

⁵⁷ Aftonbladet 11 augusti 1943, s.8

⁵⁸ Dagens Nyheter 12 augusti 1943, s. Svenska Dagbladet 12 augusti 1943, s.7

nens i ligan, själv ha tjänat 50 000 kr. Det handlade om den 41-åriga Sven Lindblom som häktats och erkänt att han tryckt falska kaffekuponger på sitt kontor.⁵⁹

I Dagens Nyheter och Aftonbladets rapportering beskrev de Lindbloms skicklighet och polisens effektiva arbete som utförts för att lyckas avslöja ligan;

Lindblom har hela tiden varit otroligt försiktig och han betraktas icke utan skäl för kriminalpolisens speciella ”gäckande skugga”.⁶⁰

De två tidningarna rapporterade om hur Lindblom hade levt ett enkelt liv med sin familj. Vissa dagar kunde han ta bilturer enbart för att förvilliga eventuella förföljare, gjorde stopp för att därefter återvända genom att köra på olika sidovägar. Han träffade aldrig agenterna personligen, utan kuponger kunde ligga placerade på ett gömställe i flera dagar innan partiet hämtades. Vid en husrannsakan hittade polisen ingenting av värde, varken någon falsk kupong eller pengar. Inte heller när han greps hade han några pengar på sig. Tidningarna skrev vidare om hur denna försiktighet i sin verksamhet gjort det svårt för polisen att gripa och åtala Lindblom för något brott.⁶¹

Den 3 augusti rapporterade även Svenska Dagbladet om den Lindblomska ligan och skickligheten och polisens effektiva arbete;

Han nekade emellertid lika friskt som tidigare och då han vilselett även agenterna ville det till en början inte lyckas för kriminalen att få fram några direkt bindande bevis mot honom. Efter fyra dagar i förhör föll han emellertid föga och nu kan han krispolisen efter ett ansträngande och effektivt arbete äntligen andas ut, belåtna över att ha lagt händerna på den kanske skickligaste svarta börshaj som överhuvudtaget opererat i vårt land.⁶²

Svenska Dagbladet gav en rapportering, liknande den Dagens Nyheter och Aftonbladet gett. Hur Lindbloms levnadsätt och försiktighet gjort att polisens arbete försvårats, men att de till slut lyckats överlista Lindblom och hans liga.

⁵⁹ Dagens Nyheter 3 augusti 1944, s.5, Aftonbladet 3 augusti 1944, s.7

⁶⁰ Dagens Nyheter 3 augusti 1944, s.5, Aftonbladet 3 augusti 1944, s.7

⁶¹ Dagens Nyheter 3 augusti 1944, s.5, Aftonbladet 3 augusti 1944, s.7

⁶² Svenska Dagbladet 3 augusti 1944, s.7

De tre tidningarna rapportering fokuserar mer på polisens hårda arbete och Lindbloms skicklighet än själva brottet i sig.

Den 4 augusti rapporterade Svenska Dagbladet från de pågående förhören med Lindblom, något som varken Dagens Nyheter eller Aftonbladet valde att göra. Tidningen skrev om Lindblom och hur det kom sig att han började trycka falska kuponger;

Lindblom uppgav att industrins verksamhet gått mycket dåligt, och Lindblom påstod att han inte kunnat tillgodo göra sig någon lön utan fått skaffa pengar till sitt och familjens uppehälle genom att pantsätta tillhörigheter. Lindblom, som enligt uppgift lider även av cellpsykos, synes vilja påskynda rannsakingen.⁶³

Svenska Dagbladet skrev vidare om hur Lindblom började trycka falska sedlar för att kunna försörja sin familj, dessutom rapporterade tidningen om hur Lindblom ville påskynda förhören på grund av medicinska besvär. Svenska Dagbladet gav en bild av Lindblom som en utsatt och sjuk person som inte haft något annat val än att livnära sig på att utföra ransoneringsbrott, något som Aftonbladet och Dagens Nyheter valt att inte ta med i sin rapportering.

Den 11 augusti fortsatte rapporteringen om Lindblomska ligan i Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet. Nu från ett av förhören som hålls rörande Lindblom men även hans allra närmsta kompanjoner i förfalskningshärvan, Dan Nilsson, Hugo, Kente, Frans Smith och Erik Wallén.

När det kommer till Lindblom slutade förhöret oväntat, han valde helt plötsligt att erkänna allt han anklagades för, vilket var förfalskning, förberedelse till förfalskning och brott mot ransoneringsförordningarna.⁶⁴ Lindbloms försvarsadvokat Van de Velde begärde på grund av medicinska skäl, att ett beslut skulle tas om sinnesundersökning. Om detta skrev Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet;

Försvarsadvokaten talade om att professor Antoni behandlat Lindblom 1942 efter sviterna av hjärnhinneinflammation samt förklarat att Lindblom led av hallucinationer. Vidare lämnades in ett intyg där docent Karlmark, av vilket framgick att kro-

⁶³ Svenska Dagbladet 4 augusti 1944 s.7

⁶⁴ Dagens Nyheter 4 augusti 1944, s.5 Svenska Dagbladet 4 augusti 1944, s.7

nisk gengasförgiftning kan medföra betydelsefulla karaktärsförändringar samt att det konstaterats att Lindblom är gengasförgiftad.⁶⁵

I rapporteringen av Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet från förhöret vad gällde Lindblom, nämns återigen han medicinska tillstånd, och då som en sjuk och utsatt person.

Den 11 augusti för Aftonbladet och den 12 augusti för Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet rapporterades straffen på ligamedlemmarna. De tre tidningarna skrev om och poängterar hur ovanligt hårda straffen som utdelades var. Dan Nilsson som till slut erkänt att han visste att kupongerna var falska fick 2 ½ års straffarbete för delaktighet samt ålades att utge 11 725 kr i vederlag.⁶⁶

De tre tidningarna rapporterade om Hugo Kente som fortfarande förnekade att han visste att kupongerna var falska, och fick 9 månaders straffarbete för häleri samt att betala ett vederlag på 5 300 kr. Frans Smith dömdes till 1 ½ års straffarbete för grovt häleri och ska även betala ett vederlag på 14 517 kr. I artikeln framgick också att beslutet vad rörde Sven Lindblom, låg vilande i en vecka i väntan på läkarundersökningen.⁶⁷

De tre tidningarna skrev inget om varför straffen anses ovanligt höga. Man rapporterade inte om det var något speciellt med brottet eller om det låg något mer bakom som bidrog till de stränga påföljderna. Vad beträffar huvudpersonen i ligan Sven Lindblom, hade ingen av de tre tidningarna valt att följa upp målet och rapportera om hur det gick för Lindblom, vilka påföljder hans kupongförfalskningsaffärer fick.

5. Diskussion

Undersökningen av de tre tidningarna, Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Aftonbladet visar i vilken omfattning ransoneringsbrottsligheten rapporterades under åren 1941–1945. Totalt rapporterades 78 dömda personer i Sverige under den period som studien täcker. Dagens Nyheter är den tidning med flest rapporterade (42st)

⁶⁵ Dagens Nyheter 4 augusti 1944, s.5 Svenska Dagbladet 4 augusti 1944, s.7

⁶⁶ Dagens Nyheter 12 augusti 1944, s.5 Svenska Dagbladet 12 augusti 1944, s.7 Aftonbladet 11 augusti 1944, s.1

⁶⁷ Dagens Nyheter 12 augusti 1944, s.5 Svenska Dagbladet 12 augusti 1944, s.7 Aftonbladet 11 augusti 1944, s.1

därefter kommer Svenska Dagbladet med något färre antal publicerade (33st) över dömda personer. Aftonbladet rapporterar om ett betydligt lägre (3st) och sticker ut från Dagens Nyheter och Svenska Dagbladets, med en mindre omfattande nyhetsrapportering över dömda personer.

Johnny Wijk undersökning visar att 67 000 personer dömdes för ransoneringsbrott i Sverige under åren 1940–1949. Även om Wijks studie sträcker sig över en längre tidsperiod än vad denna uppsats gör, skulle det vid en jämförelse innebära att omfattningen på rapporteringen av dömda personer i de tre tidningarna är ytterst minimal. Detta skulle kunna höra samman med tidningarnas stöd till den neutralitetspolitik som samlingsregeringen drev, som även Henrik Tham tar upp i sin analys om stöld i Sverige under andra världskriget. Hur politiker gärna tonar ner brottslighet under kristider för att inte utåt sett förlora den nationella samlingen. Även skillnader i vad som anses vara av nyhetsvärde kan ha sett olika ut i de tre tidningarna, och kan därför skilja mängden rapporterar om dömda personer sig åt.

När det kommer till hur fördelningen mellan män och kvinnor rapporterades i de tre tidningarna, så var merparten män. Synen på hur fördelningen såg ut enligt tidningarna är att merparten består av hela 95 % män, medan kvinnorna endast står för 5 % av de dömda personerna. Wijks undersökning visar på en något högre siffra där 15 % av ransoneringsbrotten utfördes av kvinnor. Vilket innebär att antingen var det väldigt få kvinnor som utförde ransoneringsbrott och blev dömda för det, eller att det inte fanns något nyhetsvärde enligt de tre tidningarna, att rapportera om kvinnor dömda för ransoneringsbrott.

Enligt de tre tidningarna var det främst personer som var delaktiga i någon svartabörsliga som dömdes för sina affärer, 75 % dömdes för att ha handlat illegalt på svartabörsen. Resterande 25 % av yrkena är inom ett brett spektrum, precis som Johnny Wijk visar i sin studie, har de representerade yrkena någon form av direkt koppling till livsmedel. Något som även syns i denna uppsats, där endast tre av yrkena inte hade någon koppling till livsmedel enligt tidningarna.

I de tre tidningarna var de flesta brott som begåtts under den undersökta perioden av typen grova ransoneringsbrott, vilket skulle kunna förklaras med att tidningarna såg ett större nyhetsvärde i rapporteringen om de grövre brotten. Varubrott var något

som bara förekom i tidningarna första året, medan kupongbrott och de grova ransoneringsbrotten var något som kom först år 1942. Wijks undersökning visa på ett snarlikt resultat, den förändring från varubrott till kupongbrott som han ser 1943, visar sig i denna undersökning redan år 1942.

Åren 1943 och 1944 visade sig den största ökningen av tidningarnas rapportering av brott, vilket stämmer överens med Henrik Thams undersökning av brottsstatistiken i Sverige. Denna studie visar att den ökning av brott som Tham fått fram av att undersöka brottsstatistiken syns även i rapporteringen av de tre tidningarna.

Undersökning visar att den vanligast påföljden var böter tillsammans straffarbete. Wijk har i sin tidigare forskning inte kommit fram till någon riktig bedömningskala, mer än att det är de grova brotten oftast leder till straffarbete och fängelse. Vilket stämmer överens med den här studien, där merparten av brotten som begås är grova ransoneringsbrott, samtidigt som en påföljd innehållande straffarbete eller fängelse är det mest förekommande.

I rapporteringen av Vernonligan är Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet sakliga i sina uppgifter, och ett flertal gånger publicerar de samma artikel eller väldigt snarlika. De skriver om brottet och straffet, men utelämnade till större del hur livet kunde se ut för en ligamedlem eller hur verksamheten såg ut och fungerade. Detta var den stora skillnaden mellan tidningarna. Aftonbladet valde att rapportera desto mer om, hur ligamedlemmarna levde lyxliv med fina restaurangbesök, solsemestrar på västkusten och hur en affärsresa kunde gå till.

Rapporteringen av den Lindblomska ligan i de tre tidningarna påminner mycket om varandra. Det skrivs om vilket bra jobba polisen gjort och om hur försiktigt och skickligt ligans medlemmar agerat för att lyckas att inte bli avslöjade. Något mer konkret om brottet kommer inte fram i någon av de tre tidningarna. Det framgår att det handlar om förfalskade kaffekuponger men rapporteringarna är sparsamma med några närmare beskrivningar. De tre tidningarna rapporterar lite om Lindblomska ligan, mycket av fokusen hamnar på Lindblom, En tydlig bild över vad som ledde till de hårda straffen är svårt att se i någon av de tre tidningarnas rapportering. De likheter och skillnader som uppstår i tidningarnas rapporter kan vara av olika anledningar. Tidningarna skiljer sig i vad som anses vara av nyhetsvärde för sin tidning,

Aftonbladet var till exempel kvällstidning vid tillfället och förhöll sig annorlunda till nyheter. Även lojaliteten mot samlingsregeringen och tryckfrihetskränkningarna kan ha påverkat tidningarnas val av rapportering.

6. Sammanfattning

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka vilken omfattning hade, och vilken syn förmedlade, den svenska dagspressen på ransoneringsbrottsligheten under krigsåren 1941–1945. Att undersöka, fördelningen mellan män och kvinnor, vilka yrke som var representerade, vilka brott som begicks och vilka påföljderna blev, enligt artiklarnas artiklar. Och även göra en jämförelse mellan tidningarnas rapportering av de två svartabörsligorna, Vernonligan och Lindblomska ligan.

Källmaterialet har varit tidningarna, Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Aftonbladet. Studien behandlar den period då ransoneringsbrottsligheten började bli en egen kategori av brottslighet, 1 januari 1941 till och med 31 december 1945.

Tidningarnas rapportering var inte omfattande, i en jämförelse med tidigare forskning som baserades på rättsmål. I Sverige mellan åren 1940–1949 dömdes 67 000 personer för ransoneringsbrott i Sverige, de tre tidningarna rapporterade om 78 personer mellan åren 1941–1945. Skillnaden mellan antal dömda män och kvinnor var stor, 95 % var män och 5 % var kvinnor. Det var främst personer med delaktighet i någon svartabörsliga som det rapporterade om i de tre tidningarna, annars var det ofta personer med yrken kopplade till livsmedel. Det vanligaste brott som begicks under den undersökta perioden var grova ransoneringsbrott, dit hör personer som dömdes till fler än ett brott. Varobrott och kupongbrott förekom men det rapporterades i mindre grad i tidningarna. Påföljderna som rapporterades var, böter, straffarbete och fängelse, vanligt var att personerna dömdes till en kombination av två straff.

I rapporteringen av svartabörsligorna i de tre tidningarna fanns både likheter och skillnader. Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet rapporterade om brottet som begåtts och vilket straff som följde, medan Aftonbladet skriver om hur livet kan se ut för en person som sysslar med illegala affärer och hur verksamheten fungerar. Rapporteringen av ligorna i de tre tidningarna kan ha påverkats av nyhetsvärdet, tryckfrihetskränkningen och lojaliteten mot regeringen.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Dagens Nyheter - 1 januari 1941 - 31 december 1945

Svenska Dagbladet - 1 januari 1941 – 31 december 1945

Aftonbladet – 1 januari 1941 – 31 december 1945

Litteratur

Björnberg, Arne, "Andra världskrigets svenska krigsförvaltning", Björnberg, Arne, (red.) *Hur Sverige ordnade folkförsörjningen under andra världskriget*, Uppsala 1946

Friberg, Lennart, *Styre i kristid - studier i krigsförvaltningens organisation och struktur 1939–1945*, Stockholm 1973

Höjer, Torvald, *Svenska Dagbladet och andra världskriget*, Stockholm 1969

Kollberg, Gustav, "Det svenska ransoneringsystemet och dess tillämpning", Björnberg, Arne, (red.) *Hur Sverige ordnade folkförsörjningen under andra världskriget*, Uppsala 1946

Lundström, Gunilla., Rydén, Per., & Sandlund, Elisabeth. (2001). *Den svenska pressens historia- Det moderna Sveriges spegel (1897–1945)*. Stockholm: Ekerlids förlag

Molin, Karl, *Försvaret, folkhemmet och demokratin* Stockholm 1974

Moberg, Axel, *Ekot av kriget*, Stockholm 2015

Pers, Anders, Yngve, *Våra dagstidningar*, Stockholm 1955

Sperlings, Sven (1987), "Fläsk, kontroll och solidaritet" Takala & Tham, red. *Krig og moral*, Oslo

Torbacke, Jarl, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937–1946*, Stockholm 1972

Tham, Henrik (1987), "Stöldutveckling under kriget som moralindikator" Takala & Tham, red. *Krig og moral*, Oslo

Tham, Henrik (1987) ”Stöld i Sverige under andra världskriget”, Takala & Tham, red. *Krig og moral*, Oslo

Wahlbäck, Krister, Boberg, Göran, *Sveriges sak är vår – svenska utrikespolitik 1939–45* Stockholm 1966

Wijk, Johnny (1992). *Svarta Börsen - Samhällslojalitet i kris. Livsmedelsransoneringsarna och den illegala handeln i Sverige 1940–1949*. Stockholm Universitet

Åmark, Karl, *Kristidspolitik och kristidshushållning i Sverige under och efter andra världskriget*, Stockholm 1952

Östgaard, Einar, *Nyhetsvärdering-Massmedia och nyhetsförmedling*, Lund 1969

